

ВОТУМИ У ЗІБРАННІ МУЗЕЮ ІСТОРИЧНИХ КОШТОВНОСТЕЙ УКРАЇНИ

“І приходили ті чоловіки з жінками, і приносили гачка і носову сережку, і персня, і сережку, всякі золоті речі, і все, що людина приносила, як золото приношення для Господа”.

Біблія. Вихід 35

В Музеї історичних коштовностей України зберігається унікальна колекція декоративно-прикладного мистецтва XV–XX ст., яка нараховує близько 9000 тисяч предметів. Дев'яту частину колекції складають вотуми (бл. 900 од.).

Вотуми (від лат. *votivus, votum* — присвячений богам, обітниця, побажання) — це невеликі срібні (золоті) карбовані або штамповані зображення частин людського тіла — рук, ніг, очей, серця, іноді всієї голови або людської фігури, які підвішувались до особливо шанованих ікон. Їх приносили в подяку за зцілення від хвороби, як свідoctво виконання Господньої волі¹.

Використання вотумів, поширених у XVII–XIX ст. на території України, є традицією, відомою ще в Давній Греції та Римі. Люди, прагнучи одужати від певної хвороби або дістати напуття в якійсь справі, несли дари до відповідних храмів, жертovníків. Багато шанованих чудотворних ікон мають вотивні підвіски (інколи ланцюжки і натільні хрести, інколи — зображення зцілених органів з дорогоцінних металів). У Росії підвішувати вотуми в православних храмах заборонили при Петрі I як відлуння язичництва, але подекуди традиція зберігалася. На підставі указу від 19 січня 1722 року, який приписував “віднині надалі у всіх церквах Російської держави “приростів” до образів, тобто золотих і срібних монет, і копійок, і всякої кузні, і іншого приношуваного, не привішувати”. Проте ця заборона проіснувала недовго і вже під час правління Катерини I була знята. Можливо саме тому нам відома невелика кількість вотумів першої половини XVIII ст. з території Російської імперії.

Звичай підвішувати до ікон вотуми був поширений і в Західній Європі, звідки з часом потрапив і в Україну. Особливо популярною ця традиція була на теренах Польщі, зокрема

Галичини, Волині, Поділля Буковини, які до кінця XVIII ст. були у її складі, а потім увійшли до складу Російської імперії.

Колекція Музею коштовностей хронологічно охоплює період з другої пол. XVII ст. (найдавнішим предметом є вотуми з зображенням св. Варвари (ДМ-872), де стоїть дата 1664 рік) до першої пол. XX ст.

Основна частина вотумів потрапила до Першого Державного музею (нині Національний музей історії України) в 1920–1930-х роках завдяки Комісії по вилученню цінностей. Ця акція має свою історію.

Відношення радянської влади до релігії і церкви визначалося програмними положеннями правлячої партії, яка акцентувала увагу на несумісності релігійної ідеології та ідеології соціалізму. Не випадково одним з перших ленінських декретів, прийнятих після жовтневого перевороту в Петрограді, став декрет СНК РСФСР від 23 січня 1918 року “Про відділення церкви від держави і школи від церкви”, що позбавляв релігійні та церковні організації прав власності, проголошуючи їхнє майно “народним надбанням”. Декрет, по суті, означав проголошення більшовиками війни релігії та церкві. Духовні і матеріальні цінності релігійних організацій опинилися під загрозою, а до 1922 року багато релігійних організацій взагалі припинили існування. Водночас було видано ряд декретів та інших документів про облік і реєстрацію пам’ятників історії і культури, про розвиток музейної справи. Однак сенс їх був неоднозначний, що відкрило можливість для знищення справжніх пам’ятників вітчизняної культури.

У жовтні 1918 року Раднарком приймає спеціальну постанову про реєстрацію, взяття на облік і збереження пам’ятників мистецтва і старовини в чиєму б володінні вони не були. Київський комітет по охороні пам’яток мистецтва і старовини, заслухавши 26 травня 1922 року питання “Про організацію Музею культу і побуту”, постановив: “Всі предмети культу музейного характеру, що знаходяться в різних храмах і інших місцях, перевести в музеї, вибравши для цього на перших порах приміщення Першого державного музею”. Якраз тоді і були вилучені предмети церковного культу (які розглядалися, як “величезні цінності, які мають чисто матеріальне значення”), в тому числі і вотивні підвіски, з багатьох храмів на території України. Методи вилучення були такими жорсткими, що навіть

Центральна комісія з вилучення цінностей, незважаючи на всі постанови і декрети, агітацію і пропаганду, повинна була визнати, що “вилучення сталося з шорсткостями”.

Влітку 1922 роки цінності, вилучені на території України, відібрані Українською комісією і Московським Головним музеєм, були відправлені в Москву до ГОХРАНУ. У 1928 році, завдяки втручання представників УРСР в Москві, а також видатних дослідників Д.М. Щербаківського, А.О. Середи та інших, матеріальні цінності з України були повернуті до Києва і передані на зберігання у Всеукраїнський історичний музей. Проте 27 листопада 1933 року Народний комісаріат освіти України прийняв циркуляр № 873, на підставі якого експонати з дорогоцінних металів, що знаходилися у Всеукраїнському історичному музеї, були передані в 1934 році в Київську обласну контору Держбанку.

У роки війни унікальні пам'ятки мистецтва разом з іншими цінностями Державного сховища були евакуйовані до Уфи, а в 1946 році перевезені в Державне сховище Держбанку СРСР у Москві. У жовтні 1946 цінності, евакуйовані із Всеукраїнського музею ім. Т.Г. Шевченка, були повернуті до Києва, а 1964 року, разом з іншими предметами з дорогоцінних металів з Державного історичного музею УССР, передані до Музею історичних коштовностей, де зберігаються й нині. Серед них і згадувана колекція вотивних підвісок².

Поява вотивів має цікаву історію, пов'язану з іконою Пресвятої Богородиці “Троєручиці” (рис. 1).

Походження святої ікони пов'язане з життям святого Іоанна Дамаскіна (VIII ст.). Святий Іоанн Дамаскін обіймав впливну державну посаду при Дамаському князі і користувався великою пошаною князя і народу. Грецький імператор Лев зганьбив святого Іоанна в листах до його государя, який повірив брехли-

Рис. 1. Ікона Пресвятої Богородиці “Троєручиця”.

вому доносу, начебто святий Дамаскін пропонував письмово Леву Ісавру зрадити свого господаря. Не розібравши справи, князь наказав відрубати руку, яка писала доносчивого листа. Руку було відсічено і вивішено на загальний показ на площі. Святий Іоанн послав до князя моління через друзів, кажучи: “Умножається болезнь моя и несказанно меня мучит, и не могу иметь отрады, доколе рука моя, на позор повешена, не будет мне отдана”. Князь змилювався над страждальцем і звелів повернути кисть руки його. Ввечері мученик зачинився у своїй молитовній кімнаті, впав на коліна і почав просити ікону Пресвятої Богородиці з Немовлям зцілити руку, прикладаючи її до суглоба. Після довгої молитви він заснув, уві сні побачив Богородицю, яка сказала, що його рука зцілена. Коли він прокинувся, то і сам все побачив, а на місці відсічення — тоненьку криваву ниточку, яка нагадувала про зцілення. У пам'ять про диво Дамаскін прикріпив до нижньої частини ікони зображення кисті правої руки, відлите зі срібла. Відтоді таку правицю зображають на всіх списках з чудотворного образу, що дістав назву “Троєручиця”³.

Яскравим прикладом вотивних підвісок є зцілюща ікона “Ченстоховської Пресвятої Богородиці”, що знаходиться в монастирі Ясна Гура, на території Польщі. Каплиця, в якій зберігається

Рис. 2. Вотивна пластина з образом жінки, яка молиться.

Ченстоховська ікона Божої Матері — серце монастиря. Її збудували ще до початку XVII століття, в 1644 році перебудували в тринефну каплицю (зараз це Презбітерія). Ікону помістили на вівтар з чорного дерева і срібла, подарований монастирю великим канцлером Оссолинським в 1650 році. Вона й досі залишається на тому самому місці. Срібна панель, яка захищає ікону, датується 1673 роком. У каплиці 5 вівтарів, її стіни вкриті вотивними дарами. В лівій стіні похований прах Августина Кордецького, настоятеля, який керував обороною монастиря від шведів.

У каплиці, в базиліці, зберігається багато коштовних творів мистецтва, з яких значна частина це дари королів, гетьманів і простих громадян, що приносять свою вдячність Божій Матері. Серед дарів — золота троянда і пояс Іоанна Павла II, який був на ньому в день замаху на його життя. Дуже багато срібних зображень частин людського тіла — рук, ніг, очей. Їх приносили ті, хто отримав від ікони зцілення⁴.

У колекції Музею історичних коштовностей України переважають вироби, виконані українськими, польськими та російськими майстрами. Це переважно однотипні пластини, виготовлені для масового попиту, без клейм, із зображеннями: жінок, що моляться (такі як ДМ-692, 702, 703, 746 та ін., рис. 2), частин тіла людини, серця (ДМ-684, 687, рис. 3).

Іноді їх робили порівняно великих розмірів з карбованим або гравірованим зображенням вкладників або святих, які мали певний сакральний характер для тієї чи іншої громади. Зустрічаються вотуми і з зображенням тварин, що призначалися для виліковування або були подякою за одужання хворої.

За формою пластини найчастіше бувають квадратними, прямокутними, рідше овальними або у формі органу (серця, нирки, руки, ноги); краї полів майже завжди оздоблені рамкою у вигляді перлинника або гладенькою. А на деяких ранніх роботах рамку робили із гравірованого або карбованого зображення квітів та листя.

Вотивні підвіски виготовляли не лише фахові ювеліри, а й народні майстри. Саме тому серед вотумів багато виробів, які за манерою виконання є творами народного мистецтва. Такими є декоративні сюжети, які відображають життя народу: жінка, що молиться в типовому народному одязі з наміткою на голові (ДМ-848) з Чернівецького регіону (саме за особливостям вбрання можна визначити, звідки походить даний вотум (рис. 4). Або шестифігурна сцена моління католицьких монахів (ДМ-698, рис. 5)

Рис. 3. Вотивна пластина із зображенням серця.

Рис. 4. Вотивна пластина із зображенням жінки в міщанському одязі.

перемогла польська сторона, чого не можна сказати про наслідки війни. Цей напис — моління польської родини за перемогу або подяку за неї, а саме за те, що вся родина залишилась неушкодженою. Під час цих подій з боку Росії загинуло 800 чоловік, а взято в полон 1200, з боку Польщі впововину менше, але конкретних даних, на жаль, немає⁵. За допомогою таких висновків ми сміливо можемо датувати даний виріб першою половиною XIX ст., адже саме лише клеймо проби “12”, яке є на виробі, не дає такої можливості.

зі словами польською мовою “Боже благослови нас” та подібна з двох фігур (ДМ-670, рис. 6). Найбільш цікавим з цієї серії є зображення сімейної сцени моління чоловіка, жінки та двох дітей (хлопчик і дівчинка) (ДМ-694). Зроблений він досить примітивно в стилі народного мистецтва, про що свідчить техніка виконання самої гравіровки. Але найбільш цікавим є напис на звороті польською мовою: “року 1831 дня 29 мая Віхторій Ємілія...” (рис. 7–8). Ця дата, можливо, є свідченням про битву польських і російських військ під польським містом Рейгард під час російсько-польської війни. В цій битві

Рис. 5, 6. Вотуми із зображенням сцени моління католицьких монахів.

Рис. 7, 8. Вотум з сімейною сценою моління. Лицевий та зворотній бік.

Викликають цікавість вотуми, виконані у формі сердець, особливо з ініціалами Ісуса Христа та Діви Марії (рис. 9). Культ Святого Серця Ісуса був відомий ще з XI–XII ст., але особливої популярності набув у XVII ст. У 1765 р. папа Климент XIII затвердив свято Святого Серця Ісуса Христа⁶. Це символ надії на спасіння, який дуже часто зображується на різноманітних предметах культового характеру, зокрема на медальйонах. Найбільше таких вотумів походить з Західної України та Польщі.

Саме такі вотуми, виконані відомими польськими фірмами, однією з яких була фірма “Вернер і спілка” (ДМ-961 — у формі палаючого серця, ДМ-3218 — у вигляді руки з петлею для підвішування), є зразком масової продукції. Фірма Теодора Вернера бере свій початок від найвизначнішої Варшавської фірми, що проіснувала майже століття (заснована Каролем Мальчем, під його керівництвом проіснувала до 1864 р.). Її новим керівником став племінник Кароля — Теодор Вернер, котрий після навчання золотарству почав працювати у фірмі. Відомо, що у 1890 році у Вернера працювало 35 осіб. Фірма виготовляла столовий посуд, цукорниці, таці, сільнички, столові прибори, свічники та канделябри, а також предмети культу католицької церкви⁷.

Рис. 9. Вотум з ініціалами Ісуса Христа та Діви Марії.

Іншою відомою польською фірмою була фірма Антоніо Рідела, яка, крім іншої продукції, також випускала костьольне начиння. В колекції вотумів представлено два вотуми роботи цієї фірми. Один (ДМ-3147) датований за клеймом пробірного майстра Йозефа Соснковського з датою — 1883 р. Пластина має прямокутну форму з вушком для підвішування. На ній у рамці зображено чоловіка, що стоїть на колінах і молиться. Вгорі у верхньому куті — промені. Інша (ДМ-965), яка датована кінцем XIX початком XX ст., за формою подібна до попередньої. На ній у рамці зображено очі та брови.

Адам Нагальський (1862–1944) був учнем А.Рідла до 1894 року, коли з купцем Антонімом Психом вони відкрили власну майстерню. Фірма виробляла застави та дуже багато сакрального начиння⁸. У МІКУ зберігаються дві вотивні пластини цієї фірми. Це (ДМ-3169) пластина у вигляді руки з фрагментом короткого рукава та вушком для підвішування. Ще одна пластина (ДМ-3148) — прямокутної форми з круглим вушком для підвішування. На ній в профільованій рамці зображено хлопчика у повний зріст, в анфас, зі складеними молитовно руками. У нього повне овальне обличчя, кучеряве волосся, що плавно лягає на плечі. Юнак одягнений у курточку поверх сорочки, штанці до колін та короткі (нижче колін) чобітки. Фігурка стоїть на поверхні землі, вкритій травою, яка досить непогано передана на тлі металу.

Роботи українських майстрів вдало репрезентують вироби фірми відомого київського ювеліра Йосипа Абрамовича Ребьонка. Він мав свою фірму по виготовленню предметів з дорогоцінних металів, серед яких і сакральні речі — вотивні підвіски кінця XIX ст. із зображенням святих, частин тіла людини (ніг ДМ-4451, очей ДМ-4452 погрудний образ святої ДМ-4454), виконані на високому професійному рівні.

Крім того, у колекції МІКУ — багато робіт майстрів з Одеси, Житомира та інших міст, а також майстрів з Білорусії та Прибалтики.

Примітки:

¹ Вотум // Википедия. Google.

² *Романовская Т.Е.* Совершенно секретно... // Єгупець. — Художньо-публіцистичний альманах інституту юдаїки. — К. — 2001. — № 8. — С. 398–406.

- ³ Земная жизнь Пресвятой Богородицы и описание святых чудотворных ее икон. – М., 2001. – С. 268–271.
- ⁴ Вотум // Википедия. Google.
- ⁵ Битва при Рейгарді // Википедія. Google.
- ⁶ *Оксенич М.* Образ Ченстоховської Божої Матері на польських католицьких медальйонах у збірці музею // Національному музею історії України — 110. – Тематичний збірник наукових праць. – Ч. I. – К., 2009. – С. 102–119.
- ⁷ *Bobrow R.* Srebra Warszawskie 1851–1939. – Warszawa, 1997. – S. 125.
- ⁸ Там само... S. 150–151.